

IV. HELENISTICKO-ŘÍMSKÉ OBDOBÍ

Obsah

Stoická filosofie	3
Pojem filosofie.....	3
Logika.....	4
Světový názor	4
Etika	5
Závěr.....	7
Střední Stoa	7
Panaitios	7
Poseidonios	8
Pozdní čili římská Stoa	8
Lucius Annaeus Seneca	9
Caius Musonius Rufus	9
Epiktétos.....	9
Marcus Aurelius.....	10
Epikuros a jeho škola	10
Logika.....	11
Fysika	11
Etika	12
Žáci Epikurovy.....	13
Skepse.....	14
Arkesilas neb Arkesilaos	14
Karneades.....	15
Ainesidemos	15
Agrippa	16
Sextos Empeirikos	16
Období eklekticismu a synkretismu	17
Římský eklekticismus.....	17
Orientální synkretismy	17
Filon z Alexandrie	18
Filosofie pythagorská.....	18
Novoplatonismus.....	19
Plotinos.....	19
Žáci a pokračovatelé Plotinovy.....	21

Změna politických poměrů v Řecku a na blízkém Východě v posledních desetiletích čtvrtého století působila pronikavě i na vývoj řecké kultury. Se ztrátou řecké samostatnosti a tím i svobody občanů v rozhodování i jednání poklesl veřejný život. Až do dobytí Řecka Římem potácela se řecká města mezi jednotlivými státy nástupnickými, zejména mezi královstvím makedonským a egyptským, a úsilím o obnovení své samostatnosti. Ale kultura a jazyk řecký se šířily s vítěznými zbraněmi Alexandrovými na další Východ a udržovaly na dvorech panovníků a zvláště v nově založených městech, jichž Alexander sám založil a nazval svým jménem 70. I když vedoucí vrstva společenská nebyla celá původem řecká, chovala se aspoň jako řecká (hellénidzein) a proto bylo toto období nazváno německým historikem Droysenem helenistické. Obráceně působil také Východ zejména od 2. stol. před Kr. svou kulturou, především náboženskou, na řeckou civilizaci a pronikal na západ a tak vznikala nová, po prvé snad světová, kultura helenistická, jež se rozšířila po celém impériu římském. Jejím společným orgánem byl společný dialekt řecký (kojné). Řím na ni působil po stránce politické a technické (komunikačně technické) a tak se obměňovala později na kulturu helenisticko-římskou. Jednotlivci cítili se více a více občany světových říší, světoobčany a rozdíl mezi vyvolenými národy a barbary se stíraly nebo snadno překonávaly.

Kulturním střediskem helenistické civilizace v prvním období a speciálně sídlem filosofických škol zůstávaly Athény. Ale vedle nich vznikala nová střediska kulturní, jež je záhy zastínila: bohatá Alexandrie, s níž ve 3. a 2. stol. soupeřilo Pergamon, dále byť v menší míře Antiochie, Seleukeia (na Tigridu), Rhodos, Syrakusy aj. — Zejména Alexandrie stala se v tomto období střediskem kulturního života helenistického. Ptolemaios I. založil zde Musaion, ve skutečnosti první universitu světa, jako sbor vědců bádajících a učících. Byly zde pěstovány zejména matematika, astronomie, zeměpis, fyzika a lékařství (anatomie i základy farmakognosie), v pozdější době filologie a historie. Rozkvět Musea trval asi 100 let, pak zde byly konány práce více učenecké. Ještě více učenců vábila k sobě knihovna, založená rovněž Ptolemaiem, jež byla zároveň jakýmsi nakladatelstvím. Sbírky, botanická a zoologická zahrada, hvězdárna aj. podporovaly vědeckou práci. Pro uctívání božské trojice, jež vznikla sloučením bohů řeckých a egyptských, založil dále Serapeum.

Také myšlení se v této době značně změnilo. Od filosofie se odděluji a více osamostatňuji vědy speciální, jako matematika, přírodní vědy, zeměpis, lékařství, filologické a historické vědy. Filosofie sama mění svůj směr. V této době velkých a rychlých proměn politických a hospodářských (Řecko a obzvláště Athény v obou směrech upadají, hospodářsky proti Korintu, Rhodu, Miletu a zejména Alexandrii) i náhlých obrátů životních osudů jednotlivců obrací se filosofie od velkých kosmických a metafysických problémů více k životu jednotlivcovu a do jeho nitra, aby stanovila jeho životu stálý cíl, ať již v šlechetné důstojnosti života vážně pojatém a přísném plnění jeho povinností nebo v oduševnělém, jemném prožívání života ať v rozvážené resignaci a v klidu z ní vyplývajícím a nade vše povznášejícím. Aspoň s počátku usiluje o to na základě celého světového názoru, jež proto vypracovává, později jde jí více o normy k vedení klidného, šťastného života. Logika jako celá nauka o myšlení i poznání a fyzika zůstávají proto stálým zájmem, i když nejsou vždy předmětem tvořivého myšlení.

Také poslání filosofie se v této civilizaci podstatně mění. Jsouce původně spíše výsadou inteligentní horní menšiny, stává se podstatnou složkou vzdělání a později ještě jako „ředitelka svědomí“ působí i na širší vrstvy, zastupujíc tak funkci, kterou má náboženství. Stává se „misionářskou“ filosofií pro širší vrstvy.

Tato doba filosofie světových říší a jednotné civilizace světové jest filosoficky určena vznikem nových škol filosofických, Stoa a Zahrady, a uzavřením všech filosofických škol Justiniánem r. 529, po případě až uzavřením Musea Alexandrijského v 7. stol. V prvním období helenistickém vznikají soustavné filosofie, podávající celý názor světový i životní, byť s důrazem na tento: stoická a epikurská. Vedle nich a proti nim skepticismus jako směr kritický a převážně noetický. Druhé období, od vstupu Říma na řeckou půdu, začíná přenášením řecké filosofie do Říma a končí jako období eklekticismů a synkretismů. Ve třetím období vrcholí vliv východních náboženství a proniká filosofií nejorganičtěji v novoplatonismu jako čtvrtém významném směru celé doby.

Stoická filosofie

Ze škol, které se kolem 300 přidružily k Akademii a Peripatu, nabyla velkého významu a proslulosti Stoa, škola stoická (zvaná tak podle pestrého sloupoví, zdobeného malbami Polygnotovými: Stoa, poikilé, kde její zakladatel konal své přednášky). **Zénón** z města Kiton na ostrově Kypru (asi 336-264), podle některých též původu semitského, syn obchodníkův, přišel za obchodem do Athén, ale ztroskotání jeho lodi přinutilo ho k delšímu pobytu a ke studiu filosofie („Dobře jsem doplul, loď ztroskotav“), nejprve kynické u Krateta, pak megarské dialektiky a akademické. Doplnil je filosofií herakleitovskou, názory metodické školy lékařské, kosmologickými teoriemi pythagorskými a snad semitskou ideou boha všemohoucího (Bréhier) a podal ve svém učení, jež asi po 32 let přednášel s velkým ohlasem, syntézu dosavadních názorů. Zemřel dobrovolnou smrtí. Na podnět makedonského krále Antigona Gonaty vyznamenali ho Athéňané zlatým věncem a po smrti sloupem pro „ctnost a uměřenost“, kterou osvědčoval v životě a ke které vedl mládež. Po něm vedl školu jeho žák **Kleanthes** z města Assu v Troadě (331-232), muž neobyčejně silné vůle, bezpotřebnosti a přísných mravů, vlastností, jichž nabyl v nadmíru těžké škole svého mládí. Ač málo pohyblivého ducha, nebyl nepůvodní a proslul zvláště krásným hymnem na Dia. Zemřel též dobrovolnou hladovkou.

Systematikem školy byl třetí scholarch, **Chrysippos** ze Sobi v Kilikii (asi 281-208). „Kdyby nebylo Chrysippa, nebylo by Stoy.“ Proslul jako neobyčejně plodný spisovatel, psal denně 500 řádků a za život ne méně než 700 knih.

Z ostatních stoiků starší doby byl znám **Diogenes** Babyloňan (ze Seleukeie) jako člen filosofického vyslanectva athénské do Říma r. 156 (spolu s akademikem Karneadem a peripatetikem Kritolaem), aby vymohli Athénským snížení pokuty. Svými přednáškami vzbudili v Římě všeobecnou pozornost a zaujali římskou mládež pro řeckou filosofii.

Ze spisů Stoy je dochováno velmi málo a proto je nutno sestavovat jejich názory většinou z polemických míst a jednotně jako jednu soustavu, jen s některými individuálními odchylkami.

Pojem filosofie

Filosofii pojímali jako moudrost, jako vědu o věcech božských i lidských a dělili ji na logiku, fysiku a etiku. Ježto její cíl kladli do navedení k ctnostnému životu, kladli některé etiku před druhé části, jež chápali jako její podpory. Většinou činili však etiku závislou na fysice, k níž počítali i teologii, ježto nepovažovali za možné stanovit pravidla chování bez znalosti vesmíru a přírody, kladouce tak proti kynismu důraz na vědu. Rádi znázorňovali poměr tří částí filosofie, a to různě, přirovnávajíc

celek filosofie k člověku (logika: kosti a šlachy, fyzika: maso, etika: duše) nebo k vejci (skořápka bílek žloutek) nebo k ovocné zahradě (plot — stromy — ovoce).

Logika

Název logika (snad pochází od Zenona) zavedli pro výklad o logoi, tj. myšlenkách a řečech, a dělivali ji v dialektiku a rétoriku. Dialektika podávala výklad o označujícím (*sémainon*) a označeném, vyjádřeném (*semainomenon* čili *lekton*), tj. představách a myšlenkách. První podávala zvláště gramatika, již stoikové úspěšně pěstovali, stanovíce některé pojmy a obvyklé názvy částí řeči a věty, druhý dialektika sama. Do logiky zahrnují především také úvahy o původu a pravdivosti poznání.

Jako sensualisté odvozují lidské poznání z vnímání. Duše je při narození jako nepopsaný list papíru, jako nepopsaná deska (odtud pozdější termín *tabula rasa*), kam se otiskují vnější věci, ale i vnitřní děje, takže představy jsou otisky, (*typóseis*) v duši nebo změny (*heteroióseis*) duše. Z představ (vzpomínek) se skládá zkušenost. Z vjemů vznikají pojmy (*ennoiai*), a to buď samy od sebe, spontánně, buď úmyslným, metodickým myšlením. Od sebe, přirozeně vznikají u všech lidí obecné pojmy (*koinai ennoiai, notitiae communes*), tj. představy a soudy, v nichž všichni lidé souhlasí, poněvadž je v nich týž Rozum, Logos, jako představa existence boží, Prozřetelnosti, dobra, spravedlivosti ap. Vytvářejí se u lidí asi ve věku 14 let a předcházejí přede vším vědeckým zkoumáním. Proto jsou označovány Epikurovým termínem předpoklady (*prolépseis*). Bývají také označovány jako *fysikai* (přirozené) nebo *emfytoi* (vrozené), základ to Descartovských *ideae innatae*. Úmyslně tvoří se pojmy, soudy a úsudky podle jistých pravidel, jež vykládá dialektika. Z nich vzniká věda.

S jejich sensualismem souvisí také nominalismus: jen jednotliviny mají skutečnou existenci, obecně jest v nás jako subjektivní myšlenka. Aristotelské kategorie redukují na čtyři: substrát, vlastnost podstatnou, vlastnost náhodnou nebo případnou nebo stav a vztah. Nejvyšší pojem je jsoucno nebo něco, jež je opět jsoucno nebo nejsoucno.

Předmětem logiky jsou výpovědi o věcech, soudy. Na soudu (axióma) uznávají ještě jako prvek soudu souhlas se spojením představ nebo odmítnutí (voluntaristická teorie soudu). Rozlišovali soudy jednoduché a složené a z těchto určili hypotetické, jež s disjunktivními považovali za vlastní úsudky.

Vznesli také otázku kriteria pravdy a viděli je v tzv. *fantasia kataléptiké*, představě uchopující čili pojmové. Některé naše představy jsou bezprostředně jasné, samozřejmé a vzbuzují vědomí, že pocházejí od něčeho skutečného, že tedy tento předmět, toto skutečno mohou uchopit, pojmout, obsáhnout (jeden výklad tohoto pojmu) nebo že tato představa svou jasností vynutí náš souhlas, v němž právě spočívá pojem, čili nás, subjekt poznávací, uchopí (jiný výklad vedle dalších). Podle Chrysippa jsou kriterii i vjemy i obecné představy. U pozdějších stoiků jest f. k. kriteriem, pokud se neobjeví nějaká překážka, např. Admetos neuzná zjev své zemřelé choti za skutečnou choť, ježto mrtví neobživují.

Světový názor

Stoický světový názor jest materialistický, neboť vše jest tělesné povahy, každé jsoucno, i Bůh i duše, moudrost, spravedlnost (člověk není spravedlivý svou účastí na ideji spravedlnosti, nýbrž že nosí v sobě látku spravedlnosti). Netělesné jsou jen prostor, prázdno, čas a vyjádřené, myšlené (*lekton*). Dva nejvyšší principy, činné a trpné, božstvo a látka, nejsou zcela rozdílné, neboť božstvo je

jen jemnější látka a také nejsou od sebe zcela oddělené, nýbrž činné působí v trpném. Tělesa nejsou totiž neprostupná, nýbrž pronikají se jako kadidlo vzduch a dva kovy ve směsi. Takto převádějí aristotelský dualismus formy a látky na monismus.

Nejvyšší princip, prasíla, z níž vše vychází, je božstvo, jež proniká světem jako teplý dech (*pneuma*), jako oheň (*pýr*), jako duše, duch (*nús*), nejvyšší rozum (*logos*) světa, jenž obsahuje v sobě jednotlivé rozumové, zárodečné formy (*logoi spermatikoi*) jako činné principy věcí (aristotelské formy). Toto *pneuma* je zároveň nejdokonalejší rozum a nejdobrotivější bytost, Zeus, Prozřetelnost, Osud, Příroda, Zákonitost atd. Má sídlo v nejkrajnější sféře světa (nebo ve slunci). Část jeho má zároveň podobu světa, kdežto druhá je proti tomuto jako působící příčina nebo božstvo.

Při vznikání světa proměňuje se praoheň nejprve ve vzduch, pak ve vodu, voda jednak zůstává, jednak se mění v zemi a ve vzduch, z něhož se vyvine oheň. Při tom jsou země a voda převahou trpné, vzduch a oheň činné. Na konci velkého roku, když se totiž planety vrátí na původní místo, vzplane vše světovým požárem (*ekpyrósis*) v oheň, jež Zeus vezme zpět do sebe, aby jej opět za čas vydal a vytvořil nový svět, zcela podobný i v osobách i v dějích. V tomto koloběhu světa panuje naprostá nutnost, totožná se zákonitostí přírody a božským rozumem, osud (*heimarmené*), který však chápou zároveň jako Prozřetelnost (*pronoia*). Stejně tato nutnost nevylučuje svobodnou vůli, pokud člověk to, co činí a co činit musí, činí s vlastním souhlasem (ve smyslu Senekovského *Volentem fata ducunt, nolentem trahunt*). S tímto mechanismem spojují také naprostou teleologii, a to transcendentní, pojímajíce jako zvláště Chrysispos, svět za zcela účelný, dokonalý a krásný, jak byl vytvořen toliko myslící inteligencí, která vše zařídila k prospěchu lidskému, a vysvětlují účelnost až do největší malichernosti (užitek myši a štěnic). Odtud také potřeba vysvětlovat zla ve světě, fyzická i morální, jako jednotlivé nedokonalosti, jež zvyšují toliko dokonalost celku. Zla pocházejí z příčin přirozených, ale jsou zamýšlena od boha pro cíle celkem dobré, mohou být obrácena k dobru, jsou výsledkem mravní svobody ap. Tak nacházíme u Chrysippa již všechny základní teze Theodiceje.

Stoikové uznávali také mantiku, předpovídání budoucích dějů ze znamení, např. z letu ptáků apod., neboť vše v přírodě spolu souvisí (*sympatheia*) a je spojeno zákonitostí. Je k tomu třeba zvláštního nadání, vyplývajícího z příbuzenství člověka s bohem a, třeba jen ona znamení pozorovat a vykládat.

Duše lidská jest částí božského ohně, výron božstva, je teplý dech v nás který dává tělu formu. Přečká tělo, ale trvá nejdéle do světového požáru, kdy se vrací do praohně, podle Chrysippa jen u moudrých, duše špatné méně, ježto jsou z méně jemné a trvalé látky. Obsahuje pět smyslů, schopnost řeči, sílu plodivou a sílu vůdčí, vládnoucí (*to hégemonikon*), jež sídlí v srdci (nebo v prsou nebo ve hlavě) a jež představuje, žádá i myslí.

Etika

Hlavní a směrnou částí stoické filosofie jest etika. Mravní život zakládá se na lidské přirozenosti a jejích základních tendencích (*hormé*), jež jsou především sebeláska a sebezáchova. Cílem má, jako ostatně řecká morálka vůbec, blaženost (*eudaimonia*, *euroia biu*: dobrý běh života). Blaženost pak spočívá v životě shodném se sebou samým, důsledném (Zenon) nebo v životě shodném s přírodou, přirozeností (*homologumenós té fysei*). Přírodu pojímali buď jako světový celek a pak znamenalo žít ve shodě s přírodou, žít ve shodě s přírodním zákonem, s rozumem ve světě, s božstvem, božskou vůlí (Kleanthes) nebo jako přirozenost světa a zvláště lidskou nebo později vyzdvihovali zejména přirozenost lidskou. Základním pudem živé bytosti je pud sebezáchovy, nikoli

slast, a má pro onu cenu, co tomuto prospívá. Pro rozumnou bytost jako člověka má hodnotu jenom rozumné, tedy život ve shodě s rozumem. Život shodný s přirozeností a rozumem je ctnost. Ctnost je jediné dobro, neřest jediné zlo. Blaženost spočívá tedy ve ctnosti, nikoli ve slasti. Slast se dostavuje jako následek jednání shodného s naší přirozeností, ale nesmí být cílem našeho jednání. Co není ctnost ani neřest a tedy ani dobro ani zlo, jest střední, lhostejné (*adiaforon*), jako život, zdraví, čest, jmění, smrt, nemoc, chudoba, hanba atd. Protože vedoucí částí lidské duše jest rozum, spočívá také ctnost především v poznání, vědění, ale je zároveň síla vůle, neboť úkol člověka není v uvažování, v teoretickém životě, nýbrž v jednání, v praxi. Proto je rozumnost (*fronésis*) nebo moudrost (*sofia*), výjimečně u Kleantha vytrvalost, síla vůle, první základní ctností, další jsou statečnost, uměřenost a spravedlnost. Všechny jsou nerozlučně spojeny, kde je jedna, jsou i ostatní. Proti ctnostem jako rozumným náklonnostem stavěli nerozumné, nadměrné afekty (*pathé, aloga*), jež chápali i jako nemoci duše. Zenon rozlišoval čtyři hlavní afekty: rozkoš, žádost, zármutek a bázeň. Ctnost spočívala právě v boji s afekty a v jich potlačení a ideálním stavem duše jest být prost vášní (*apatheia*), klid mysli.

Poněvadž ctnost je jediné dobro pro člověka, jest úsilí o ctnost obecný zákon jeho přirozenosti a stoikové zdůrazňují daleko více než dřívější soustavy tento pojem mravního zákona. Jednání, které je ve shodě s přirozeností a které lze odůvodnit, ale kde na smýšlení nezáleží v první řadě, jest povinností (*kathékon*). Správné jednání plynoucí z pravého, ctnostného smýšlení, z naprosté poslušnosti rozumu, jest dokonalé plnění povinnosti (*katorthóma*). Tím Stoa odůvodnila a zdůraznila první v dějinách etiky pojem povinnosti.

Stoikové vylíčili také nejvýrazněji ideální typ člověka v mudrci. Jen mudrc plní dokonale povinnosti, je prost vášní, ale ne necitlivý, spravedlivý, jediné svoboden, byť i jako otrok, krásný, bohat, šťasten, přítel bohů, ba nad bohy tím, že může osvědčit svou duševní sílu ve snášení zla. Opak moudrého jest blázen, pošetilec a lidé jsou buď moudří nebo blázni.

Později stoikové zmírnili původní přísnost svého učení. Rozlišovali mezi věcmi lhostejnými ty, které jsou shodné s přirozeností a jež sice nejsou dobra, ale jsou přece věci hodnotné (*axia*) a jimž jest tudíž dát přednost (*proégmena*), jako život, zdraví, síla, dobrý původ, vážnost, dobré vlohy apod., a věci, které odporují přirozenosti a jsou tudíž zavržitelné (*aproégmena*), jako smrt, nemoc, hanba, chudoba aj. a pak jiné opět lhostejné, jako má-li člověk lichý nebo sudý počet vlasů. Dále ježto také shledávali, že vyjma Sokrata, Antisthena, Diogena, Heraklea a později Zenona a Katona nikdo neodpovídá dokonale ideálu mudrce, opustili ono přísné dělení lidí na dobré a špatné, moudré a blázny a uznávali, že většina dobrých jsou toliko pokračující k moudrosti (*prokoptontes*). Tímto zmírňováním svého učení umožnili stoikové svým stoupencům účast na statcích i činnostech tohoto světa. Starší stoikové radili neženit se, varovat se společenského styku, nedělat politiku, poněvadž by to byly překážky života absolutně bezúhonného, což mělo své jisté odůvodnění v mravní laxnosti doby, později krok za krokem od této rigorosnosti ustupovali. Stále však zůstával dobrovolný odchod ze života (*exagóge*), ale toliko jako nejvyšší projev mravní svobody, jako prostředek uhájit nezávislost života, ale nikoli jako útěk před životní tísní a řada vynikajících stoiků skončila sebevraždou. („Dveře jsou otevřeny. Ale neodcházej bez důvodu," radí později Epiktet.)

Přes soběstačnost jednotlivcovu a zvláště mudrcovu má člověk jako část světového celku pracovat pro celek a především pro společnost. Vše jiné stalo se pro lidi a bohy, člověk však pro společnost. Pud po společnosti jest dán přímo v povaze lidské spolu s rozumem a projevuje se

nejprve v rodinném životě, v přátelství a pak v životě občanském. V něm dospívají, vycházejíce ze svého názoru, že ve všech lidech žije týž rozum, který má platit jako obecný zákon a že v každém z nás je tedy božská jiskra, k učení, že jest jen jeden zákon, jedno právo, jeden stát, že tudíž všichni lidé jsou si rovni přirozeností a že jsou bratří, děti společného otce, že jsou občané státu světového, nikoli Athén, Sparty nebo Říma. Nerovnost není od přirozenosti, nýbrž z náhody, také otroci mohou být spravedliví, stateční a velkodušní, není rozdílu mezi barbary a Helény, mezi muži a ženami. Vывodili tedy ze své metafysiky rozumově ideu všeobecného lidství, humanity, kosmopolitismu. S počátku bylo toto vědomí rovnosti čistě rozumové, chladné, prosté všeho citu, byť nikoli pomoci, a teprve později se naplňuje citem vlídnosti (u Seneky), byť ne ještě citem lásky k bližnímu.

Z učení, že jest jeden zákon, týž všude a vždy, věčný, který nepotřebuje jiného vykladače než vlastní vědomí, jenž nemůže být ani zrušen, ani změněn, pocházející z rozumu shodného s přirozeností, vzniklo v Římě tzv. právo přirozené, které tolik působilo na vývoj práva ve středověku i novověku.

Z jejich metafysiky vyplynulo také jejich postavení k náboženství. Chápali je jako poslušnost světových zákonů a odevzdanost v osud. Právě náboženství jim proto nebylo rozdílné od filosofie. Také nezamítali ani náboženství lidové, jednak protože jeho různé formy se shodovaly jako jejich obecné představy, jednak protože v něm viděli podporu mravnosti. Jeho antropomorfní výstřelky a mravní nedostatky ostře kritizovali a hlavní mýty hleděli alegorickým výkladem podržet.

Závěr

Tak filosofie stoická spojila různé složky jednotlivých učení filosofických v soustavu: herakleitovskou fysiku, různé ideje jak přírodní, tak zvláště duchové a etické filosofie Akademie i Peripatu, leccos z demokritovského materialismu a kynismus, determinismus a svobodu vůle, mechanismus a teleologii, kosmický optimismus s lidským pesimismem, naturalismus v etice s její imperativností. Tato soustava sice nedovedla vždy sloučit různorodé složky bez rozporu, ale aspoň u starší Stoy není eklekticismem nebo dokonce synkretismem, nýbrž přece jednotnou soustavou, jež patří k velkým řeckým systémům a velkým systémům vůbec.

Střední Stoa

Panaitios

Od r. 168, kdy Řím dobyl Makedonie, stává se Řecko více a více částí římské říše. Římská mládež vzdělávala se na filosofických školách athénských a řečtí učitelé přicházejí do Říma zejména od pověstného poselstva filosofů athénských. Od 1. stol. př. Kr. patří řecká filosofie k podstatným složkám římského vzdělání. Zároveň duch římské společnosti obrací i řeckou filosofii více k praktickým hodnotám. Jednotlivé názory se sbližují a spojují, je to období eklekticismu. Se stoickou filosofií seznámil římský svět zvláště Panaitios z Rhodu (asi 180-110), oddaný průvodce Scipiona ml. od r. 146 do 129, kdy převzal vedení školy athénské. Stoicismus svým rigorismem hověl římskému oceňování povinnosti a Panaitios mu jej jen více přizpůsobil v praktickém směru, jako opět svoje pojetí sbližil s platonským, uctívaje Platona jako Homéra filosofů. Sám neuznával ani zanikání světa požářem ani mantiku, zdůrazňoval závislost duševního života na přírodních a organických podmínkách (dědičnost) a zejména zlidštil stoickou etiku, prohlásiv ctnosti za přirozené sklony řízené rozumem. Rozšířil v Římě pojem humanity, lidskosti, jak ukazují první dvě knihy Ciceronova spisu

O povinnostech, na jeho názorech založené. Od Panaitia pochází v Římě rozšířené (mají je právník a pontifex maximus Scaevola a jeho žák Varro) rozlišování teologie na básnickou, jež je bohu nedůstojná a již odmítá alegorizovat, filosofickou, jež chápe bohy podle Euhemera jako zbožněné lidi a odmítá je zobrazovat, ježto nemají ani pohlaví, ani věku, ani omezeného těla, a je pro masu neupotřebitelná, a teologie státníků s jejím náboženským kultem nezbytným pro výchovu a ovládnutí lidu a této je sám nakloněn. Seznámil také římské právníky se stoickým pojetím přirozeného práva.

Poseidonios

Jeho žák Poseidonios z Apameie, syrského původu (135-51), vykonav velké cesty po zemích kolem Středoziemního moře, otevřel kolem 97 školu na Rhodu. Mezi jeho posluchači byl i Cicero a Pompeius a jejich vlivu užíval i jako politik na prospěch své obce, jejímž prytanem byl. Vedle filosofie pěstoval odborné vědy: matematiku, fyziku, geografii, meteorologii a historii, a patří jako vědec a filosof k nejuniversálnějším duchům Řecka po Aristotelovi a Demokritovi. Na rozdíl od svého učitele vrací se věrněji k celé soustavě stoické a asi vlivem svého orientálního původu, proniká ji nábožensko-mystickými sklony. — V *Protreptiku* (Výchově k filosofii) chápe filosofii jako vědění o věcech božských i lidských a jejich příčinách. Svět si představuje jako stupnici útvarů od neorganických předmětů až k člověku, jimiž všemi proniká božský praoheň, jež si však představuje nikoli především jako rozum, nýbrž jako sílu životní (*dzótiké dynamis*). Neztotožňuje Dia, osud a přírodu, nýbrž podřizuje je postupně Diovi. Svět dělí na supralunární a sublunární, mezi nimiž člověk tvoří pojítko. Do psychologie zavádí platonské názory, i jeho dualismus, vykládaje vášně z nižší, zvířecí části duše, jejíž druhá část jest démonská, božská. Souvislost (*sympatheia*) mezi všemi věcmi světa umožňuje věšteství ze znamení a astrologii. Ale vedle tohoto věštění z osudu zná ještě věštění od Boha přímo z úst věštkyň a věštění od přírody, ve stavu, kdy duše uvolní se od těla a má prorocké sny, jako ve spánku, v okamžiku smrti, v extasi ap. Sebevraždu zavrhuje. Podává též výklad o vzniku a vývoji kultury. Z nevinného přírodního stavu vedou filosofové prvního člověka k pokroku jako vládcové, zákonodárci, vynálezci praktických umění (pluhu, stavby domů atd.). Přijímá také společné prvotní náboženství.

Jako historik líčí římské dějiny jako dovršení civilizace etruské a řecké. Jako zeměpisec zkoumá věci zemské ve spojení s nebeskými a vysvětlil tak příliv a odliv moře působením měsíce, vyslovil možnost dostat se od západu směrem východního větru do Indie, které se chopil Kolumbus, snažil se vypočítat zemský poledník atd.

Jako filosof spojil ve své panteistické soustavě stoicismus s prvky platonskými a aristotelskými a svým nábožensko-mystickým sklonem přetvářel filosofii v theosofii, jsa tím předchůdcem novoplatonismu. Vykonával značný vliv na pozdější antiku i patristiku.

Pozdní čili římská Stoa

Stoická filosofie rozšířila se, jak již vyloženo, v Římě jednak vlivy osobními, jednak pro sourodost některých mravních zásad, zejména učení O povinnosti. V tomto období pěstuje se etika ještě více jako návod k ctnostnému životu než jako věda, teorie, jako zkoumání podstaty ctnosti. Také více než k střední Stoi vracejí se k zakladatelům, zvláště k Chrysippovi, jejichž učení se přehledně shrnuje (např. Hierokles ve spise *Éthiké stoicheiósís*, Elementy etiky) a zároveň se eklekticky přibírají názory jiné. Tato etika nabývá ještě více náboženského rázu tím, že filosofové pojmají božstvo i svůj poměr k němu osobněji a že vyzdvihují příbuznost duše lidské s božstvem. Ještě důsledněji vyvozují

z toho rovnost všech lidí, praktikují ji (úlevy otrokům ještě před rozšířením křesťanství) a chápou ji citověji jako bratrství, blížíce se tím křesťanství. Ovšem od křesťanství se liší, spokojující se vlídností (*clementia*) místo vlastního soucitu, žádající spravedlivou odplatu za křivdy, nikoli odpuštění a trvajíc na sebevraždě, je-li odůvodněna, a prohlašující Katonovu sebevraždu za „slavný a památný odchod“. Hlásají a praktikují více účast na životě společnosti.

Do širšího okruhu římské Stoy patří také eklektické školy Sextiův (otce i syna) a škola Potamonova, vlastními jejími představiteli jsou zejména Seneka, Epiktét a Markus Aurelius.

Lucius Annaeus Seneca

Lucius Annaeus Seneca (kolem 1. r.-65) z Kordoby ve Španělsku vzdělával se ve filosofii u Sextiův. Byl na čas vypověděn z Říma, po svém návratu byl vybrán za vychovatele Neronovi, jemuž byl také po první období jeho vlády, lepší to období, rádcem. Jsa v podezření ze spiknutí proti Neronovi ukončil na jeho rozkaz svůj život sebevraždou (přeřezáním žil, jedem a zadušením v horké páře). V letech 41-62 píše své mravní úvahy shrnuté pak v dvanáct knih Dialogů (*Dialogorum libri XII*) o Prozřetelnosti, o stálosti mudrcově, o hněvu, o útěše (3krát), o blaženém životě, o prázdni, o klidu duševním, o krátkosti života, o milosrdenství, roku 59 *Knih VII o dobrodiních*, r. 62 *Přírodovědecká zkoumání*, knih VII, v nichž se drží zejména Poseidonia, takže jsou nám pramenem pro studium tohoto, a posléze *Listy Lucilioví*, celkem 124 ve 20 knihách., vedle satiry na smrt Klaudiovu (Ztykvení) a tragedií. U Seneky vystupuje zvláště osobní pojetí boha a v psychologii dualistické hodnocení, považující tělo za vězení a pouto duše a kladoucí důraz na posmrtný život. Ač hlásá stoický názor o nezávislosti ducha na vnějších věcech, přece cenil vnější dobra a zla více, než by měl, zejména bohatství i život a mezi lidskými slabostmi, jež s takovým pochopením líčí, uvádí zejména strach z chudoby a ze smrti. Byl proto také ostře kritizován, spíše více než méně, a ve smrti sám projevil větší statečnost. Z vědomí příbuznosti všech lidí mezi sebou vyplývá mu vědomí rovnosti lidí (náhoda učinila otroka) a nejširší kosmopolitismus a z toho nejen vlídnost k lidem a jejich slabostem, nýbrž i příkaz žít pro druhého, pro bližního (*vivere alteri*). Zdůrazňuje také u člověka vrozený smysl pro společnost. Mnohé společné názory s křesťanstvím vzbudily také domněnku o jeho stycích s apoštolem Pavlem, ale vyplývají z kulturního prostředí doby. Ve své přizpůsobivosti jiným filosofickým přibírá i Epikura vedle Zenona Sokrata mezi prudentiores.

Caius Musonius Rufus

Caius Musonius Rufus, velmi vlivný učitel filosofie v Římě, dovedl sjednotit učení a život, jehož vzorností velmi působil. Blížil se kynismu. Zvláště oceňoval význam rodiny pro stát a byl velmi znepokojen poklesem porodnosti v římských rodinách. Byl také pro rovnoprávnost obou pohlaví.

Epiktétos

Epiktétos z Hierapole ve Frygii (asi 50-138), otrok a propuštěnec, žák Musoniův, žil v Římě, ale byv s ostatními filosofy vypověděn r. 89 (nebo 93), založil v Nikopoli v Epeiru velmi navštěvovanou školu. Jeho přednášky zachytil jeho žák Arrianos v Diatribai (z 8 knih se dochovaly 4) a výtah z nich padal v Rukověti (*Encheiridion*). Vrátil se k zakladatelům školy a zejména k Chrysippovi a přiblížil se též značně kynismu. Zdůraznil učení o vnitřní svobodě a obměnil je tak, že rozlišoval věci, jež na nás závisí (*ta ef' hémín*), a věci, jež na nás nezávisí (*ta uk ef' hémín*). Naše je vůle, myšlenky a představy o věcech a jich užívání, ale nikoli tělo, jmění, předkové, přátelé, pověst ap., a proto jsme svobodni toliko v užívání představ. Vše ostatní třeba snášet a odříkat si (*Anechu kaj apechu!*), čili dobrovolně se podřizovat řádu věcí a běhu světa. Lásky k lidstvu zatlačuje u něho zcela rodinu, přátelství a svazek

občanský. Tělesnou práci oceňuje. Tento mravní kazatel, spíše než filosof, chápe své poslání jako sluha a posel boží.

Marcus Aurelius

Uzavírá pak tuto řadu císař **Marcus Aurelius** (121-180) svými Zápisky (*Ta eis heauton* — K sobě samému), velmi snášelivý ke všem vyjma ke křesťanům, jež považoval za nepřátele státu. V duchu doby, jež vyznačuje se vzrůstem dobročinnosti zejména veřejné (zřizováním lázní, divadel a p.), založil i on mezi jiným v Athénách bohatě dotované stolice pro filosofii stoickou, akademickou, peripatetickou a epikurskou. Ve filosofii odvrací se od stoického materialismu, přidává k tělu nad duši jako životní princip hmotného rázu rozum (*nus*), jenž je částí světového ducha (*noeron*). Základní nálada jeho Zápisků jest vědomí ustavičného toku věcí a nestálosti všeho bytí. Ukládá jako povinnost sloužit lidstvu ve státě.

Tato stoická filosofie a zejména její etika působila na širší vrstvy vzdělanců ve velkých říších a připravila půdu morálce i teologii křesťanské. Jako „misionářská filosofie“ byla snad nejpůsobivější morálkou antickou, byť její pokusy o náboženskou restauraci nechávaly posluchače chladné, ježto jim scházelo náboženské cítění, jež vzbudilo právě křesťanství.

Epikuros a jeho škola

Současně se Stouou vytvářel a svými žáky šířil svou filosofii, byť ne tolik, **Epikuros**, tj. pomocník nebo spasitel (341-270). Narodil se na Samu jako syn atického kolonisty-učitele a záhy se obrátil k filosofii, již pak, strávil efébský rok v Athénách, studoval po 12 let v Kolofonu, nazýváje se proto autodidaktem. Roku 310 založil svou školu v Mytiléně, odtud ji záhy přenesl do Lampsaku nad Hellespontem a r. 306 do Athén, kde pro ni zakoupil zahradu (*képos*) blízko Akademie. Proto byli epikurovci zvaní „filosofové Zahrady“. Žáci školy, k níž patřili i ženy a otroci, žili prostě ve společném hospodářství se svým učitelem, jehož vlídnost opláceli opravdovou úctou a láskou. Stejný vliv vykonával Epikuros i svými listy na odbočky své školy, zakládané hojně mimo Athény. Svůj úsměvný klid, výraz radosti ze života, zachoval si až do smrti přes velké útrapy, jež mu působila v posledních dobách jeho nemoc.

Epikuros sám napsal asi 300 knih, z nichž se však málo dochovalo. Pro poznání jeho názorů jsou důležité tři z jeho dopisů, a to *Herodotovi* (pro fysiku), *Pythokleovi* (pro meteorologii, často mu upíraný) a *Menaikovi* (pro etiku), *Kyripai doxai* (Základní myšlenky), 40 hlavních zásad mravních, zachovaných u Diogena Laertia, a *Epikúru profónésis* (Epikurovy výroky) čili *Gnomologion Vatikánské*, a četnější zlomky velkého spisu *Per fyseós* (O přírodě). Důležitým pramenem pro soustavné studium jeho názorů je didaktická báseň T. Lukrecia Kara *De rerum natura*.

Epikuros vytvořil svou filosofickou soustavu z demokritovské přírodní filosofie a etiky, s kterou ho seznámil Nausifanes, z etiky kyrénské a z některých podnětů předsokratovské a speciálně sofistické filosofie. Filosofii určuje jako činnost směřující rozumovými důvody a úvahami k životu blaženému a klade jí účel praktický. Vědění je mu toliko prostředkem k štěstí, k blaženosti. Proto staví v čelo filosofie etiku, jí slouží fysika a této opět logika. Sám se nezabýval ani matematikou a přírodními vědami jen potud, pokud jejich poznatků člověk potřebuje, aby si zařídil správně svůj život, především aby poznal přirozenou zákonitost veškerého dění a osvobodil se od pověr a bázně.

Logika

Z logiky zaměstnává ho především otázka kritérií pravdivosti poznání, a ježto tato má dávat jejich pravidla, nazývá ji kanonika (kanón — pravidlo a jeho spis O kritériu čili Kanón). Za kritéria uvádí vjemy, pojmy (obecné představy) a pro jednání city (*pathé*) a epikurovci zdůrazňují ještě představivou činnost rozumu (*fantastiké epibolé tés dianoías*) čili rozumovou intuici, celkový vhled (jak to překládá Bréhier). Základním kritériem jest však smyslový vjem, který jest samozřejmý, evidentní a tudíž nevyvratitelný. Vjem, např. zrakový, vzniká tím, že od vnějších předmětů se odlučují hmotné, ale nadměru jemné obrázky (*eidóla, typoi*) nebo proudy (*reumata*), které vnikají do oka a jím do duše a působí, že vidíme. Pojmy (*prolépseis*) jsou vzpomínky shrnující dřívější, opakované vjemy v paměti. Představy obrazností vznikají, působí-li na duši obrazy objektů již neexistujících nebo ty, které se ve vzduchu vytvořily ze směsi různých obrázků nebo z nových spojení atomů. I sny, halucinace a představy o bozích musí být pravdivé, protože na nás působí, hýbají námi (někteří toto přijímají pouze jako psychickou skutečnost, pravdivost). Vjemy jsou tedy nutně pravdivé, teprve mínění (*doxa*) nebo domněnka (*hypolépsis*) je buď pravdivá nebo nepravdivá. Omyl je tedy v našem usuzování, nikoli ve vjemech. Mínění vzniká, spoji-li se představa (obraz vjemu v paměti) s vjemem. Mínění jest o věcech budoucích nebo nezjevných. Na nezjevné usuzujeme ze zjevných, tedy analogicky. Mínění je pravdivé, je-li potvrzeno vjemy neb aspoň není-li vyvráceno vjemem čili neodporuje-li evidentnímu poznání smyslovému.

Fysika

Jinak považuje dialektiku za zbytečnou, ba škodlivou hru, neboť definice, divise a sylogismus nemohou nahradit vjem. Teprve jeho žáci Zenon a Filodemos zabývali se analogií a indukci a vystihli jádro úsudků na nich založených. Rétorice nepřikládá rovněž praktický význam ani v soudní, ani v politické praxi. Řeč považuje za přirozený, nikoli smluvený výtvar a pozoruhodně srovnává první slova s reflexními projevy lidskými i zvířecími (kašláni, kýčání, štěkání, bučení). Epikurova fysik a je v podstatě demokritovská atomistika, jen poněkud pozměněná. Za nejvyšší princip dění, ne nepodobný zákonu zachování hmoty, prohlašuje Epikuros, že nic se nestává z nejsoucna a nic že nezaniká v nejsoucno. Od věčnosti existují nekonečně četné atomy a prázdno (prostor, místo). Atomy mají určitý tvar, velikost (ale jsou vždy příliš malé, aby byly viditelné) a tíži a jsou neprostupné. Svou tíží se pohybují původně směrem dolů a všechny stejnou rychlostí, jako právě v prázdňém prostoru, jak o pohybu v tomto dokázal Aristoteles. Ale od svislé dráhy se atomy spontánně odchylují, nepatrně sice, ale přece tak, že na sebe narážejí a spojují se nebo odrážejí různými směry a způsobují vířivé pohyby, jimiž se tvoří světy, které stále vznikají a zanikají. Takto svět vznikl přirozenými činiteli bez zasahování bohů. Tito jsou dokonalé a věčné bytosti, neboť atomy, z nichž se skládají, se stále obnovují. Sídli v mezisvětích a nezasahujíce do chodu světa, jsou bez starostí a blažení. Mají být uctívání toliko pro svou dokonalost, ale nikoli z bázně nebo pro získání přízně. Proto také epikurovci zachovávali tradiční kult, ale přesto byli pro svůj boj proti pověře, do níž zahrnovali také některé projevy náboženské, označování jako ateisté.

Epikurův mechanistický výklad neuznává nejen nadpřirozené činitele, ani Osud jako moc stojící nad během věcí, nýbrž i veškeru účelnost a tedy ani Prozřetelnost, což byly dva z hlavních předmětů sporů se stoiky. Avšak odporuje tomuto pojetí náhodná, spontánní odchylka atomů (*parenklisis, declinamen*), jež se dá pochopit jako fyzické analogon svobodné vůle, tedy obráceně z psychologie a etiky, jako předpoklad, aby se dal vyložit vznik nových světů, ježto jinak by vládl ve světovém dění toliko nezměnitelný řád a v lidském životě fatalismus.

Tento výklad měl člověka zbavit strachu před bohy a všech pověr a učinit ho opravdu svobodným. Proto vystupuje ostře proti mantice a astrologii, a ježto se věštilo hojně z meteorologických jevů, zabývá se i Epikur hojně i jimi a vykládá je přirozeně.

Duši chápe jako těleso vzduchovité a ohňovité, složené z hladkých a kulatých atomů, ale odlišných od ohňových. Skládá se z části rozumné, jež sídlí v prsou, a bezrozumné, rozložené po celém těle. Jindy rozlišuje 4 části: tepelnou, vzdušnou, pneumatickou a část, jejíž funkcí je myšlení a cítění a jež nemá jména. Duše se rodí s tělem a s ním zaniká, duševní atomy se rozpráší do prostoru. I z duše odstraňoval všechnu nadpřirozenost a zároveň popíral její individuální nesmrtelnost.

Etika

Na těchto přirozených základech buduje svou soustavu etickou, rovněž přirozenou. Cíl života a nejvyšší dobro vidí v blaženém životě (*makariós dzén*). Blaženost spočívá ve slasti, která jest první a přirozené dobro. Proto jest první zásada jeho morálky vyhledávat slast a vyhýbat se strasti a slast a strast jsou také měřítko správného a nesprávného jednání. Rozlišuje slasti v pohybu a v klidu. Slast v pohybu je výzva přirozenosti ukojit tělesné potřeby, je prudká, pomíjející. Vlastním cílem je slast v klidu, zproštění bolesti a pocit klidu a spokojenosti, slast stálá. Její podmínky jsou zdraví těla a klid duše (*ataraxia*). S tím souvisí rozlišování slastí tělesných jako prudkých a slastí duševních jako tichých, stálých a jejich hodnocení. Slasti duševní jsou totiž daleko mocnější a cennější než tělesné. Tělesné slasti jsou toliko přítomné, kdežto duše anticipuje slasti budoucí a v paměti podržuje minulé, takže se duše může těšit z celku života (viz zvláště Guyauovu evokaci Epikura umírajícího s úsměvem na rtech pro vzpomínku na prožitou slasti u Drtiny, Úvod do filos. I., str. 273) a slast okamžiku se vzpomínkou a nadějí zesiluje. Tělesné bolesti pak vzpomínkou na minulé slasti můžeme překonat, nehledě ani k tomu, že netrvají dlouho.

Epikur stanoví jakousi stupnici slastí podle toho, jak třídí žádosti. Žádosti jsou buď přirozené a nutné (žádost jídla a pití), buď přirozené a ne nutné (žádost určitého jídla, manželství a otcovství, jichž se např. mudrc rád zbavuje, ježto dávají toliko starosti), nebo ani přirozené ani nutné, pocházející z lichého mínění (přání dostat věnec nebo sochu, mít moc, bohatství, slávu atd.). Zřetel k duševnímu klidu ukládá spokojenost málem, soběstačnost, míru, prostotu života a tudíž omezovat žádosti, opak toho, co pozdější doba přiřkla Epikurovi. Ukládá dále také volbu mezi slastmi, proto má člověk svobodnou vůli, nelze totiž usilovat o každou slast a vyhýbat se každé strasti, nýbrž jest třeba je měřit mezi sebou a tak pověstný utilitaristický kalkul má svůj počátek v Epikurově *symmetrísis*.

Ctnost má v epikurské soustavě jiné postavení: je jediným prostředkem, jak dosíci blaženosti. Ctnostný není ten, kdo má slast, nýbrž kdo si umí počínat správně v úsilí o slast. Základní ctností jest rozumnost, správné poznání (*frónésis*, též *sofia*). Nelze žít příjemně, nežijeme-li rozumně, krásně a spravedlivě, ani nelze žít rozumně, krásně a spravedlivě, aniž žijeme příjemně, čili jen rozumný, tj. ctnostný, může dosíci slasti. Z rozumnosti plynou ostatní ctnosti: uměřenost, statečnost a spravedlnost. Statečnost učí nás pohrdat smrtí a bolestmi, ostatně smrt se nás netýká, dovozuje Epikur, neboť jsme-li, není smrt, a je-li smrt, nejsme. Spravedlnost je to, co prospívá pospolitému životu a právo je smlouva uzavřená proto, aby lidé si ani neškodili, ani nebyli poškozováni. Epikurovi tudíž náleží také jako jednomu z prvních výklad vzniku společnosti a státu ze smlouvy.

Epikurova morálka je v principu individualistická, bez souřadného aspoň zřetele ke společnosti. Nad individualistickou základnu jde Epikur zejména svým pojetím přátelství. Přátelství vychází původně z prospěchu a zájmu o vlastní bezpečnost, pak ze slasti, jakou skýtá styk s přítelem,

přetvořuje se až v nesobeckou blahovůli, stírající rozdíl mezi vlastním a přítelovým, lásku, kdy přítel se stává druhým já, alter ego, ba až v lásku k bližnímu a lidumilnost. Toto širší pojetí přátelství naznačují již řecké a latinské názvy: *filía*, *filanthrópia*, *amicitia* (od *filein*, *amare milovati*). Ušlechtilý člověk se věnuje nejvíce přátelství jako dobru nesmrtelnému a nejdůležitějšímu pro blaženost ze všech věcí vezdejších a moudrosti jako dobru smrtelnému. Jiné společenské povinnosti (ač pojem povinnosti jeho etice schází) uznává jen relativně, např. manželství a otcovství podle okolností. Také politické činnosti není nakloněn (Žij skryt!) vyjma ctižádostivé, kteří se nespokojí pouze soukromým životem.

Také epikurovci přijímají ideál mudrce jako člověka jedině blaženého, který v klidu duševním se těší z nesmrtelných dober, přijímá vezdejší dobra a žije mezi lidmi jako bůh, arci líčí jej méně asketicky a lidštěji než stoikové. Tak hlavní úsilí Epikurovo směřuje k tomu, aby zjednálo člověku klid mysli a tím blaženost, jak shrnuje jeho *tetrafarmakos* (čtverý lék proti duševnímu neklidu) : Boha netřeba se báti, smrt se nás netýká, dobro lze snadno získat a bolest snadno překonat. Zní individualisticky neb egoisticky, ale v této době velkých společenských proměn svět individua zůstával poměrně nejpevnější.

Celá filosofie Epikurova představuje soustavný světový a životní názor přirozený, naturalistický, nikoli zcela bez rozporů, eticky zaměřený a propracovanější ve své etické části proti Demokritově filosofii, která je původní a propracovanější ve své přírodovědecké polovině, a jest svého druhu antické osvícenství, antický praktický racionalismus přes svou sensualistickou noetiku. V tom jde ve šlépějích sofistiky.

Učení Epikurovo se šířilo vlivem sympatické osobnosti zakladatelovy a pro snadnou dogmatickou přesvědčivost jeho sensualisticky neb krajně empiricky založené filosofie. Úcta k filosofově památce a příslovečný kult přátelství zvyšovaly soudržnost této filosofické církve.

Žáci Epikurovy

Z žáků Epikurových byl především jeho přítel **Metrodoros** z Lampsaku, který zemřel před učitelem a o jehož děti se tento staral i ve své závěti, dále nástupce v řízení školy **Hermarchos** z Mytilene a **Apollodoros** Képotyrannos (Vládce Zahrady), jmenovaní již **Zenon** ze Sidonu (naroz. kol. 150 př. Kr.), logicky přesný, životem důstojný a zdobného slohu. Jeho přednášky zachoval ve svých spisech **Filodémios** z Gadar v Koilesyrii, kolem 60 př. Kr. Obširný přehled celé epikurské soustavy podal ve své esteticky hodnotné básni *De rerum natura* (O přirozenosti věcí) **Titus Lucretius Carus** (asi 96-55), nadšený stoupenec bojovného epikureismu bez mistrovy shovívavé lidskosti, velebící svého učitele, že teprve jeho učení přineslo lidstvu svobodu a štěstí. Anticipoval ve svém líčení vývoje světa a živých bytostí, zejména člověka a jeho kultury od původního stavu v řeči, umění, státu a náboženství, vývojové učení (např. i myšlenku boje o život a přežití nejschopnějšího), takže bývá označován za antického Spencera (Barnes). Do lékařství vnesl učení Epikurovo **Asklepiades** z Bithynie (poč. 1. st. př. Kr.), který ještě zesílil sensualismus a materialismus v psychologii. Za to ve středověku byl Epikuros a jeho stoupenci zahrnuti nespravedlivou hanou a název epikurejčák (*Epicureus*) označoval jednak ateistu, jednak smyslného požitkáře, k čemuž dali podnět římsští požívační stoupenci Epikurovi, ač ve skutečnosti se zpronevěřili šlechetnému učení mistrovi. Teprve Petr Gassendi, matematik, přírodovědec a filosof (1592-1655), obnovil jeho učení a očistil jeho povahu ve spise *De vita, moribus et doctrina Epicuri* (O životě, mravech a učení E., Dijon 1647) a ve formě komentáře

k 10. knize Diogena Laertia *Syntagma philosophiae Epicuri* (Soustava fil. E., 1649). Nejvíce oživila Epikurova etika v anglickém utilitarismu.¹

Skepse

Třetí ze směrů helenistické filosofie jest skepticismus. Jeho zakladatelem a jakýmsi světcem jest **Pyrrhon** z Elidy na Peloponesu (asi 365— 275). Původně chudý a neznámý malíř, vzdělával se dialektikou elidskomegarskou u Brysona a demokritovskou filosofií u Anaxarcha, jehož doprovázel na výpravách Alexandrových v Asii, kde se obdivoval resignaci a popření vůle u indických asketů. Vrátiv se, žil osaměle v Elidě, jsa vyznamenáván od svých občanů počtami, jimž se sám vyhýbal. Založil školu, ale spisů nezanechal. Z celého učení jeho školy lze mu s větší jistotou přičítat tyto názory, arci základní pro řeckou skepsi: 1. Jaká jest povaha věcí (a jest věcmi rozumět vše, co existuje neb může existovat)? 2. Jak se máme k nim chovat? 3. Co vyplývá pro nás z tohoto chování? O povaze věcí nemůžeme nic vědět, jest nám nepřístupná, věci jsou stejné, nejsou více toto než ono. Proti každému tvrzení lze uvést stejně silné tvrzení opačné, čili žádná ze dvou vět si odporujících není pravdivější než druhá (*isostheneia tón logón*). Nemůžeme tedy mít o věcech žádného mínění, čili musíme se k nim chovat naprosto skepticky a zdržet všeho úsudku o věcech (*epoché*). K tomu nestačí však úvaha, nýbrž je třeba se cvičit. Z tohoto moudrého omezení vyplývá nejprve mlčení a pak bezzájmovost (*apatheia*), klid (*ataraxia*), lhostejnost (*adiaforia*). Jen lhostejný člověk je šťasten. Poněvadž však život nedovoluje naprostou nečinnost, bude mudřec žít podle mravů své země, aniž věří v jich absolutní platnost. Tedy jistý praktický dogmatismus neb konservatismus, který odporuje na první pohled skeptickým předpokladům (Pyrrhon při své náboženské skepsi vykonával ve své obci úřad velekněze a jeho socha stála na tržišti). Ve svém učení přinášel Pyrrhon nový neb aspoň silně obměněný ideál životní, ne sice nepodobný současným směrům filosofickým, ale jinak odůvodněný a v rozsahu mnohem širším, ba nejširším možném, ideál úplné resignace.

O Pyrrhonově učení nás zpravil vynikající člen jeho malé obce žákovské, **Timon Sillografos** (asi 325-235) z Fliuntu na Peloponesu. V mládí sborový tanečník, nadchl se Pyrrhonem a oslavuje ho i ve své hlavní básni *Silloi*, kde se vysmívá většině dogmatických filosofů. Odůvodňuje v jednotlivostech skepsi svého učitele, např. že výsledkem součinnosti smyslů a rozumu, které nás obojí klamou, může být toliko opět klam. Co známe, jsou jen naše subjektivní stavy.

Arkesilas neb Arkesilaos

Skeptická škola pyrrhonská brzy zanikla, ale skeptické myšlení vniklo záhy do platonické akademie, jejíž obliba v pojmové analýze a tradice sokratovské dialektiky byly pro ono dobrou půdou. Toto proniknutí akademie skepsí jest označováno jako *II. a III. akademie čili střední a novější*. **Arkesilas** neb **Arkesilaos** (asi 315-240), scholarch II. akademie, provedl tuto proměnu dogmatického platonismu ve skepsi. Prohlásil i větu původně sokratovskou, že nic nelze vědět, za nepravdivou. Proti pyrrhonské skepsi, která doporučovala pro praktické jednání řídit se zvyky kraje, tvrdí, že k jednání není třeba přesvědčení o pravdě představy, nýbrž že stačí pro jednání dobré důvody, tedy vědění pravděpodobné čili rozumná pravděpodobnost. Stačí tedy pravděpodobnost (*eulogon*) jako nejvyšší norma pro jednání a stačí i k blaženosti. To dovozoval zejména proti stolkům, kteří tvrdili, že skeptik, nejsa přesvědčen o ničem, jest odsouzen k úplné nečinnosti. Vystoupil dále proti stoickému dogmatismu a zejména proti jejich pojmové představě, ježto nemůžeme uznat o představě, je-li

---

¹ U nás čti o Epikurovi velmi pěknou stať J. Ludvíkovského ve Filosofii doby hellenistické, 1938.

pravdivá nebo nepravdivá, nýbrž jedině o soudech, a proto přijímá pyrrhonské zdržení úsudku. Ovšem jde dále nad pyrrhonismus v tom, že sice shledává u každé teze důvody pro i proti, ne aby dokazoval její nesprávnost, nýbrž aby dokázal nutnost zkoumat dále. Z jeho rozhovorů, které zaznamenal jeho žák Pythodoros, zachovaly se toliko zlomky.

Karneades

K dalšímu rozkvětu přivedl skeptické učení v Akademii **Karneades** z Kyreny (214-129), scholarch třetí čili nové akademie od r. 156, a jeden z nejbystřejších myslitelů helenistického období. Vzdělal se zejména stoickou filosofií („Kdyby nebylo Chrysippa, nebylo by mne“, říkal o sobě) a působil mocně jako řečník i jako učitel řečnictví. Pokračoval v boji proti stoikům a dogmatikům vůbec, vyvraceje zejména jejich učení o evidenci pojmové představy, že pravdivé i nepravdivé představy se sobě vyrovnají vnitřní přesvědčivostí (např. představy snů, šílených, i vjemy zdravých, jako že hranatá věc zdá se zdáti kulatá, veslo ve vodě zlomené atd.). Proto nehledá kritérium pravdivosti představy v jejím vztahu k předmětu, nýbrž k podmětu. O předmětu nemůžeme totiž nic vědět. Za to představa není nikdy osamělá, a proto zkoumá její vztahy k jiným představám. Nejde také o naprostou pravdivost představy, nýbrž o pravděpodobnost a její stupně. Karneades rozeznává tři stupně pravděpodobnosti (ne vždy stejně). První stupeň jsou představy, které jsou pro svou jasnost pravděpodobné již samy o sobě, druhý stupeň jsou představy pravděpodobné a nepopírané jinými, jež jsou s nimi ve spojení, třetí stupeň jsou představy pravděpodobné, nepopírané a všestranně v podrobnostech prozkoumané. Např. vidím kouř — vidím kouř a čichám jej — vidím a čichám kouř a zároveň vidím oheň a cítím teplo jdoucí z něho. Pravděpodobnost není mu jen kritériem vztahujícím se k jednání, nýbrž i k poznání, ale ve skutečnosti omezil své soudy pravděpodobnosti jenom na otázky praktické, byt v principu řešil problém celý. Karneades kritizoval také ostře víru v bohy a náboženství v každé formě, jak teologii stoickou tak teleologické pojetí světa vůbec. Např. chápou-li se bohové jako bytosti oduševněné, šťastné atd., musí mít různé vjemy a jsou tedy podrobeny změnám, čili jsou bytosti měnlivé, porušitelné, tedy nejsou bozi. Proti fysikoteologickému důkazu existence boží usuzuje z protiúčelnosti a nerozumnosti na neexistenci boha. Neuznává mantiky jako vědy. Buď totiž předpovídaná událost je nahodilá, pak ji nelze předvídat, nebo je nutná, a pak patří vědě. Zamítá také stoické učení o osudu i Prozřetelnosti, prvé, že z toho, že se nic neděje bez příčiny, nevyplývá, že se vše děje osudem, druhé, že se mohou nezávislé příčiny, jako svobodná vůle člověka, vkládat do proudu dění. Celý náboženský skepticismus řecké filosofie a do značné míry i pozdější našel své zbraně v akademické skepsi a zejména v kritice Karneadově.

Jeho názory zachytil Kleitomachos a zachoval nám zvláště Cicero. Za jeho nástupců vracela se Akademie poněkud k dřívějšímu dogmatickému eklekticismu.

Ainesidemos

Původní skepsi pyrrhonskou obnovil **Ainesidemos**, podle některých její vlastní představitel. Jeho hlavní spis *Pyrrhoneiōn logōn októ biblia* (Osm knih řečí pyrrhonských), zachovaný v podrobném výtahu, kladou vznikem po r. 43 př. Kr., jiní umisťují tohoto hlavního představitel skepticismu do I. neb dokonce II. století po Kr. Jeho ostatní spisy: O moudrosti, O badání, Úvod do učení Pyrrhonova, se ztratily.

Obnovuje celkem věrně učení Pyrrhonovo, chápe jeho základní větu, že nic nelze poznat, spíše ve smyslu, že nic nebylo dosud bezpečně poznáno, konstatuje tedy spíše subjektivní stav

a vybízí k vlastním zkoumáním. Více než proti jednotlivým dogmatům obrací se proti principům a formuluje principy skepse v deset tropů čili důvodů, důkazů. Tyto ukazují z rozdílů mezi živočichy a člověkem a zvířat mezi sebou, z rozdílnosti lidí co do těla a duše, z rozdílnosti čidel, z rozdílnosti jednotlivých okolností, jako jsou zdraví a nemoc, nálady tělesné a duševní, mládí a stáří, bdění a spánek, z rozdílnosti vychování, zákonů, mravů, víry, mythu a filosofických názorů na nemožnost poznat pravou podstatu věcí. Ale ani myšlení a usuzování nezabezpečuje jisté poznání a Ainesidemos dokazuje to osmi tropy proti příčinám, podává tak břitký rozbor principu kauzality dávno před Humem. Někteří vykládají jeho skepsi toliko jako metodu, aby došel k filosofii herakleitovské, ale ne zcela přesvědčivě.

Agrippa

K původnímu, dogmatickému skepticizmu se vrací **Agrippa**, který skeptické argumenty shrnuje ještě úsečněji v 5 tropů neb dokonce ve 3 nebo 2 (důvod z rozdílnosti názorů o témž předmětu, důvod z nemožnosti pokračovat do nekonečna, *regressus in infinitum*, dokazuje-li se totiž něco jiným, co opět musí být dokazováno, důvod důkazu v kruhu atd. nebo ve 3: rozpor názorů, relativnost vjemů a nemožnost důkazu ať v kruhu, ať regresem).

Sextos Empeirikos

„Poslední skeptik“ starověku Sextos Empeirikos (kolem 150 neb 200 po Kr.), řeckého původu, povoláním lékař a přednosta školy skeptické, shrnul hlavně podle Ainesidema vše, co skeptické myšlení starověku vytvořilo, rozvláčné, nerozlišiv vlastní názory od pouze přejímaných ve spisech, z nichž se dochovaly téměř úplně tři: *Pyrrhóneioi hypotypóseis* (Základy pyrrhonismu), jakýsi katechismus skepse pyrrhonské, *Pros tús dogmatikús*, Proti dogmatikům, 5 kn., a to proti logikům, fysikům a etikům, Proti matematikům, *Pros tús mathématikús*, 6 kn. proti ostatním vědám (*mathémata enkyklia*), zejména proti gramatice, rétorice, geometrii, aritmetice, astronomii a musice (nebo také tyto dva se shrnují v Jedenáct knih proti matematikům).

Sám arci také některé problémy prohlubuje, jako pojem příčinnosti, již popírá. Nemůžeme prý určit časový poměr příčiny a účinu, neboť nemůže být před účinem, ježto by působila dříve, nemůže být současná, ježto bychom nerozeznali příčinu a účín, a ježto jedni ji tvrdí, druzí popírají, nutno říci, že není o nic více než jest. Sextos ukázal dále jako na vlastní předmět poznání na svět zjevů, zdání, zkušenosti, kdežto o světě podstaty pochybujeme. Naše úsudky o světě jevů nám stačí pro denní život - stačí nám pro naši potřebu, že med chutná sladce, aniž máme jistotu, že je také sladký podle své podstaty. Ukázal také pravou empirickou metodu poznání, a to pozorování vlastní ať nahodilá, ať úmyslně přivozená nebo dochovaná cizí, a postup od podobného k podobnému (analogii neb indukci), metodu, již převedl z lékařství do vědy vůbec, pozorovat souvislost jevů, ale nikoli usuzovat z jevů, zdání na podstatu věcí čili uznává znamení připomínající, nikoli udávající.

Mění také skeptikův poměr k životu, není k němu lhostejný, nechce zůstat nečinný a vykonává povolání, pozoruje a sbírá zkušenost a užívá metod praktických věd (*techné*), „nebojujeme proti zdravému rozumu, ani nepodvracíme život“.

Dvěma velkými problémy zabývala se antická skepse: zda je možno poznat skutečný svět a podstatu věcí, a jistotou, stupněm pravdivosti našeho poznání. První problém řeší pyrrhonská skepse tak, že rozliší poznání věcí samých a jevů, vztahů, popře možnost prvního a spokojí se poznáním jevů, vztahů a odůvodní to povahou poznávajícího subjektu neb poznávaného objektu neb

obou dohromady. Druhý problém týká se hlavně jistoty a pravdivosti poznání a jejich stupňů a postavila jej a řešila zejména skepse akademická. Tak skepse formulovala důsledně a systematicky první v antice noetický relativismus (subjektivismus) a fenomenalismus (relacionalismus) i probabilismus a je proto podle svých výsledků zároveň antickým kritikem a pozitivismem.²

Období eklekticismu a synkretismu

Již poslední soustavy filosofické ve svém pozdějším vývoji přibíraly ke svým základním principům důsledky druhých soustav a přizpůsobovaly se vzájemně a stávaly se tak eklektické aspoň ve svých vedlejších thésích nebo pozbývaly své myšlenkové přímočarosti a důslednosti. Ale zejména od 2. stol. a ještě více od 1. st. př. Kr. spojovaly se různé principy filosofické, ale i různé soustavy filosofické a náboženské, byť při důslednějším domýšlení by byly sobě odporovaly. Tyto myšlenkové spojení byly namnoze drženy pohromadě praktickým zaměřením a vyvolávány skeptickou náladou, vzniklou z poznání, jež nedávalo uspokojující odpovědi na palčivé otázky doby a potřebou konkrétnosti a citovosti, jak je přinášela jednotlivá náboženství.

Římský eklekticismus

Z římských eklektiků má mimo směry již nastíněné největší význam **Marcus Tullius Cicero** (106 - 43), slavný řečník, který se v mládí vzdělal ve všech hlavních směrech tehdejší filosofie: epikurské, akademické a stoické, ale věnoval se filosofii na čas, po r. 66 a pak v posledních třech letech svého života, kdy byl nucen vzdát se politické činnosti. Zabýval se noetikou (*Academica*: Akademická učení), teologií (*De natura deorum*: O povaze bohů, *De divinatione*: O věštění, *De fato*: O osudu) a nejvíce etikou (*De finibus bonorum et malorum*: O nejvyšším dobru a zlu, *Tusculanae disputationes*: Tuskulské rozhovory, *De officiis*: O povinnostech, *Laelius sive de amicitia*: Laelius čili o přátelství, *Cato maior de senectute*: Kato starší o stáří, *De republica*: O státě, *De legibus*: O zákonech). Namnoze vykládal v nich názory řeckých filosofů, často povrchně. Spojuje ve svém myšlení neorganicky různá stanoviska, v noetice přimyká se ke skepsi, probabilismu jako k „nejškromnějšímu, nejdůslednějšímu a nejuhlaženějšímu způsobu filosofování“, v etice blíží se nejvíce stoicismu. Vytvořil z velké části latinskou filosofickou terminologii.

Orientální synkretismy

Nepůsobila jen řecká kultura a filosofie na Orient, nýbrž i orientální civilizace a zejména náboženství na řeckou kulturu. Ke konci předkřesťanské éry prolínají se obě kultury, což se projevuje různými synkretismy. K nim patří především filosofie alexandrinsko-židovská.

Již dříve pronikala helenistická kultura do Palestiny a nacházela tam dosti stoupenců. Ale střediskem tohoto míšení vlivů byla Alexandrie. V Alexandrii se Židé počítávali tak, že bylo třeba přeložit jim Písmo do řečtiny, a tak vznikl ve 3. st. př. Kr. překlad zvaný Septuaginta (podle 70 neb 72 překladatelů). Při tom vnikaly snad i řecké názory do Písma, zvláště do jeho posledních knih a do knih podvržených, apokryfních. Obráceně nacházeli v řecké filosofii starou moudrost židovskou, jak zvláště dovozoval ve svém Výkladu k Pentateuchu (5 knihám Mojžíšovým) řecký Žid **Aristobulos** (kolem 150 př. Kr.). Aristobulos vykládá náboženské, texty alegorizujícím způsobem a opět řecké texty

---

² Odstavec o skepsi reprodukuje stručněji autorovu kapitolu Skepse z Filosofie doby hellenistické, 1938.

požidovšťuje. Orfickopythagorské vlivy nacházejí se také v názorech a mnišském životě židovské sekty Essenů (Esseů) a i u asketické sekty Therapeutů v Egyptě. V apokryfní *Moudrosti Salomounově* z 1. st. př. Kr. najdou se platonské, stoické a herakleitovské vlivy a mezi jiným představa Boha, který jako duch proniká celým světem a sídlí v bohulibých duších. Jedno jméno jeho: *hagion pneuma* (svatý duch), ukazuje zřejmě k sv. Duchu křesťanskému.

Filon z Alexandrie

Nejvýznačnější a nevlivnější je tento synkretismus řecké filosofie a židovské teologie u **Filona** z Alexandrie (asi 25 př. Kr. — 50), ze vznešené kněžské rodiny. Z četných jeho spisů většina se zabývá Mojžíšovými knihami a jejich výkladem. Mojžíše považuje za největšího filosofa, ale uznává i řecké filosofy. Bibli alegorizuje a vykládá řeckou filosofii, zejména stoickou, ale řeckou filosofii odvozuje opět z bible. Nejvyšší pojem jeho filosofie je Bůh. Boha si představuje jako nejdokonalejší bytost, dokonalejší nade všechno pomyslení, jako poslední příčinu všeho. Chápeme, že Bůh jest, ale nikoli, co jest. Druhý princip, který přijímá, aby vysvětlil nedostatky světa a jeho nedokonalosti, jest hmota. Bůh, který tak převyšuje všechno, nemůže působit na svět přímo, nýbrž skrze prostředníky. To jsou jednak ideje, myšlenky boží (*logoi*), nehmotné síly (*dynameis*), části obecné síly a rozumu vládnoucího ve světě, jednak duše, andělé a démoni, sluhové, vyslanci, vykonavatelé boží. Všechny tyto síly se sjednocují v *Logu* (též *Sofia*) jako nejvyšším prostředníku, ideji idejí, síle sil, který je zároveň místem idejí a šíří se světem jako božský rozum, nejvyšším z andělů, prvorozeným synem božím, druhým bohem, utěšitelem a přímlovčím (*Paraklétos*) u Boha. Filon si jej představuje zřejmě podle stoického Logu, pokud jest odlišný od božstva, v něm jsou obsaženy jednotlivé *logoi spermatikoi* jako zárodky věcí, ale kolísá mezi představou božské vlastnosti, ducha a jejím zosobněním. — Ze směsi látek vytvořil Bůh skrze Loga svět, jenž má tedy začátek, ale nikoli konec a jež si představuje uspořádaný podle čísel. Svět jest pak mladší syn boží. Do pojetí duše vnáší platonský i pythagorský dualismus: duše skládá se z části rozumné a smyslné, tělo je hrobem duše. Úkol člověka vidí Filon v co největším zpodobnění Bohu, což se děje potlačením vášní a překonáním těla (*sarx*) duchem pomocí milosti boží. Tedy místo stoického spoléhání na sebe sama spoléhání na pomoc boží. Rozjímavý život klade nad veškerou ostatní činnost. Proti lidskému, naučitelnému poznání klade „nepomíšenou“, nebeskou moudrost, již člověk nazírá v extasi. V extasi jako vyšším osvícení, jež působí proudění neviditelného božského ducha (*pneuma*) do člověka, pozbývá člověk vlastního vědomí a splývá s bohem a poddává se jeho působení.

Filon mísí tedy nejrůznější prvky, např. platonské učení o ideách, stoické o Logu a židovskou teologii o andělech, takže jeho učení, ostatně ne vždy určité a stejně formulované, je spíše theosofií než vlastní filosofii. Působil vlivně na křesťanskou dogmatiku, jak ukazuje zejména pojetí Slova — Logu v evangeliu Janově a některých listech Pavlových a pojetí poměru Ježíšova k Bohu. Filosoficky připravoval zejména novoplatonismus.

Filosofie pythagorská

V tomto období se zároveň obnovují i starší filosofie, a to jednak studují, jednak spojují s jiným učením a zejména s náboženskými prvky a dále rozvíjejí. Je to především filosofie pythagorská, která sice jako učení se odmícela koncem 4. st., ale jako řád a pravidla životní se šířila spolu s orfickými mystériemi a žila dále. Nábožensko-mystická nálada tohoto období a idealizování osobnosti Pythagorovy napomáhaly obnovit vědění pythagorské a také rozšířit pythagorský (asketický) způsob života. Je to zejména staropythagorská spekulace o číslech, jež se spojuje s platonským učením o ideách a s platonskou přírodní filosofii Timaiia (čísla jako pravzory věcí se

chápu jako ideje božstva) a k tomu se přidávají nové náboženské prvky, jako očištěný monoteismus, uctívání boha jako čistého ducha, démoni jako prostředníci, osvícení atd. Zahajují toto **novopythagorejské** hnutí četné apokryfní spisy z I. st. př. Kr. a Publius Nigidius **Figulus**, nejznámějším jeho představitelem jest v druhé pol. I. st. po Kr. **Apollonios** z Tyany, procházející jako prorok a divotvorce světem a líčený později jako pohanský protějšek Kristův, **Nikomachos** z Gerasy, vykládající v *Teologické aritmetice* (nebo v Aritmetické teologii) mystický význam prvních deseti čísel.

Podobně se jednak studuje **filosofie platonská**, zejména přírodní v Timaiu jednak dále rozvíjí podobným směrem, spojujíc se zvláště s filosofií pythagorskou. — Řeckou tradiční etiku platonskou a peripatetickou hájí proti stoické a epikurské **Plutarchos** z Chaironeie (45 —125) v řeckých populárně filosofických spisech, shrnovaných obyčejně latinským názvem *Moralia*. — **Apuleius** z Madaury vykládal daimonion Sokratovo jako strážného anděla, démona, kterého má každý člověk (2. století po Kr.). — **Kelsos** (Celsus) je zvláště známý jako odpůrce křesťanů svým *Aléthés Logos* (Pravdivé slovo). **Numenios** z Apameie (2. pol. II. stol., bývá počítán také k novopythagorskému směru) prohlašuje Platona za Mojžíše mluvícího aticky a rozlišuje prvního boha, rozum (*nus*) a princip jsoucna, druhého boha čili božského světastrůjce a třetího boha čili svět sám (*pappos, engonos, apogonos*).

Do novopythagorského okruhu, a to do větve egyptské, také patří teosofické nebo mystické spisy dochované pod jménem **Hermes Trismegistos** (Hermes třikrát největší — H., egyptský bůh) z konce 3. stol., kde se stanoví řada emanací jako jsoucna z boha: bůh - rozum (duch) - duše - vzduch - hmota. Cíl člověka vidí hermetika ve vykoupení, jehož se vyvoleným dostane poznáním (*gnósis*) boha. Sem též patří náboženská báseň asi z 200 po Kr. *Chaldejské věštby*, jež podává mysticko-teologickou nauku o spáse.

Novoplatonismus

Platonská filosofie, zejména metafysika a její iracionální elementy, stoická filosofie a synkretismy posledního období a zesílený vliv orientálních náboženství podnítily poslední řeckou filosofickou soustavu a směr: novoplatonismus. Za jejího zakladatele se považuje **Ammonios Sakkas** (175-242), o jehož životě a učení je však málo určitých zpráv. — Narozen v Alexandrii a vychován původně křesťansky, vrátil se k náboženství helénskému. Živil se zprvu nádeničinou, později vyučováním. Jeho názory uvedl v soustavu nebo aspoň první napsal Plotinos, který ho poslouchal v l. 232-243. Nelze však přesně určit, co je učitelovo a co žákovo. K jeho jiným žákům patří **Origenes**, novoplatonik (nikoli křesťan) a **Longinos Filologos**, jemuž se neprávem přičítá spis *O vznešenu* (*Peri hypsus*).

Plotinos

Plotinos (asi 203 nebo 4-269 nebo 270) byl muž asketického způsobu života a pohrdající vším pozemským (proto ani neuváděl svého rodiště, Lykon nebo Lykopolis v Egyptě, ani nechtěl sedět umělcům, aby netvořili „stín stínu“), skromný, šlechtný, nesobecký a ryzích mravů. Když vyvázl životem z nezdařené římské výpravy proti Peršanům, jichž filosofii chtěl při této příležitosti studovat, odebral se r. 243 do Říma. Tam jako učitel filosofie měl i svým učením i osobností velký vliv. Chtěl podle zásad svého vzoru založit filosofickou obec Platonopolis, ale na zákrok jeho závistníků to císař Gallienus, ač i se svou chotí Saloninou patřil k jeho posluchačům, nedovolil. Poslední rok strávil na statku svého žáka v Kampanii. — Na žádost svých posluchačů počal v 50 letech psát své přednášky

o jednotlivých otázkách; po jeho smrti jeho žák Porfyrios slohově je upravil a rozdělil v 6 *Ennead* (Devítek), a to o etice, fysice, kosmu, duši, duchu a o jednu. Připojil také jeho životopis.

Jako Platon rozlišuje i Plotinos svět pomyslný (nadsmyslový) smyslového, vnímatelného, ale rozděluje onen ještě v řadu stupňů, hypostasí, jež vycházejí z nejvyššího jsoucna. Tento nejvyšší stupeň, toto první (*to próton*) je nejdokonalejší, nejplnější jsoucno, povznesené nade vše konečné a známé, nade vše konání, myšlení i bytí. Nelze je také určit kladnými vlastnostmi, nýbrž lze o něm toliko říci, co není. Je první a jedno, a ježto vše z něho vychází, tedy jedno a všechno, a ježto dává každé bytosti její bytí, je také dobro, tedy první, jedno, jedno a všechno, jedno a dobro. Poměr všeho k jednomu není totožnost, jako bývá u panteismu, nýbrž vše závisí na jednom, jako kruh je závislý na svém středu.

Z jedna vychází, vyznačuje, z podstaty jedna plyne s naprostou nutností, ale nikoli z jeho potřeby nejprve duch (rozum, *nus*), který se jednak obrací k tvůrci, k jednu, aby jej myslil, zíral, jednak vytváří další stupeň jsoucna, duševno, duši (*psyché*). Duch však již obsahuje i poznávání samo, jeho subjekt, i jeho předmět. Nús chová v sobě ideje, které však nejsou pouhé myšlenky, nýbrž i působící síly nebo duchové (*noi, noeraí dynaméis*), jimiž působí na věci, jež jsou pod ním. Z ducha vychází opět jako jeho výtvar i podoba duše. Nejvyšší z duší je duše světová, jež vytváří a zahrnuje v sobě ostatní duše: nebeskou, hvězdné i lidské. V duši jsou zárodečné formy, *logoi*, jež formují věci smyslového světa. Duše jest opět dvojí, vyšší, jež se obrací k duchu, a nižší, jež vede k přírodě, k hmotě, tělu. Duše vytváří dále přírodu, hmotu (látku, možnost jsoucna, nejsoucno). Hmota je zároveň původní zlo, příčina zla. Tak tato jsoucna, od nejvyššího až k hranici jsoucna, nejsoucna, tvoří jednu stupnici, v níž jeden stupeň vyplývá z předchozího a všechny z nejvyššího. Mezi nimi jsou ustavičné přechody. Tak krajní dualismus platonický a zároveň největší transcendence duchového principu byly přetvořeny v dynamický monismus a zůstalo z něho toliko dualistické hodnocení v etice. Při tomto vyznačování, emanaci (*perilampsis*) se původní podstata nezmenšuje ani nezeslabuje a Plotinos to vyjadřuje různými obrazy, jako slunce nebo oheň dávají zář, aniž pozbývají světla, nebo sníh chlad. Stejně onu stupnici jsoucna přirovnává k pořadí: světlo — slunce — měsíc.

Ač byl dobře obeznámen s vědami matematickými a přírodními a užíval jejich poznatků, přešel ve své soustavě hned k etice. Cíl života vidí rovněž jako platonovci v úsilí člověka stát se podobným bohu. K tomu je nejdříve nutno očistit duši ode vší nečistoty, jež na ní lpí pro její styk s tělem. Proto je třeba nejprve mírnit žádosti a afekty a překonávat nesprávná mínění v praktickém životě, jak to ukládají základní ctnosti, jež proto zve politické, občanské, a poté praktikovat tytéž ctnosti v chování duše k duchu, jež člověka zcela osvobodí od těla a jež proto zve *katharseis*, očištění. Vrcholí pak toto úsilí v bezprostředním jeho nazírání (*theoria*), v pozbytí vědomí sebe sama (*ekstasis*) a splynutí, sjednocení s bohem (*haplósísis*). Duše tedy dostává se do tohoto stavu po stupních, jež jsou: překonávání všeho tělesného, tedy vnímání a afektů diskursivní myšlení, dialektika — prožívání krásy — nazírání rozumem (kontemplace) — pohřížení sama v sebe a ztráta vědomí sebe sama a naplnění božským světlem a splynutí s bohem. Očištění — osvícení — sjednocení bývají určována jako hlavní toho stadia. Ovšem extase je spíše dar milosti, Plotinovi samému dostalo se jí za dobu 6 let, kdy byl u něho Porfyrios, toliko čtyřikráte. Rozvinul v tom jen radikálnější názory Platonovy o erotu a entusiasmu a pojal jako nejvyšší stadium poznání.

Toto učení o stupňovitosti všeho jsoucná dovolilo mu spojit s jeho filosofií polyteistickou soustavu náboženskou i s jedním nejvyšším bohem, i Prozřetelnost, stejně jako učení o souvislosti všech věcí umožnilo mu zastávat věšteství a předpovídání.

Je tedy Plotinova filosofie jedinou velkou řeckou soustavou iracionální (supraracionalistickou a po případě teosofickou, jeho nazírání je zároveň náboženský stav), ať se již extase označuje jako stav nadvědomý, nikoli nevědomý. Hodnotí se různě: pro Zeller např. znamená novoplatonismus sebevraždu filosofie, ježto místo samostatného zkoumání klade potřebu zjevení, pro jiné, k nimž se u nás přidává Hoppe, je Plotinos myslitel a mystik čistě řecký, který rozvíjí toliko platonskou touhu po božském a věčném a odmítá zjevení i východní filosofii. Ale jest otázka, zda by byl bez vlivu orientálních náboženství rozvinul tak daleko Platonovy podněty.

Žáci a pokračovatelé Plotinovy

Ze žáků Plotinových uvádějí se Etrusk původem **Amelius**, který rozkládal ducha na další stupně, a jako nejvýznamnější **Porfyrios** z Tyru (tj. Purpurový, ježto jeho původní židovské jméno bylo Malchos, tj. král, 232 — kolem 304). Vykládal učení svého učitele a rozvíjel je po stránce etické a náboženské. Vystupoval ostře proti křesťanům (spis *Proti křesťanům*, kn. 15). Učenec polyhistor zahájil svými komentáři řadu novoplatonských komentářů platonské a aristotelské filosofie. Z jeho dějin filosofie zchoval se vedle zlomků *Život Pythagorův*. Nejvíce působil na středověkou filosofii svým *Úvodem k Aristotelovým Kategoriím* (*Eisagógé* čili *Hai pente fónai*, *De quinque vocibus*, Pět slov). Uznává totiž ještě pět obecnějších, vyšších pojmů, než jsou kategorie: rod, druh, rozdíl, vlastnost, případek (*genos, eidos, diaforá, idion, symbebékos-genus, species, differentia, proprietas, accidens*).

Pozdější stoupenci novoplatonismu rozvíjeli především jeho prvky teologické a teosofické. Zakladatel syrské školy novoplatonské, **Iamblichos** (zemřel kolem 330), žák Porfyriův, rozděloval dále jednotlivé hypostase, a to trojmo, a do těchto řádů včleňoval tradiční božstva řecká a východní a dostal tak celé nebe složené z několika set bohů a z ještě více andělů, démonů a heroů a hierarchicky uspořádané. Do výkladu platonských dialogů zavedl pevný postup.

Jeho žák **Aidesios**, který založil školu v Pergamu, zaměřuje novoplatonské učení k teurgii, k tajemnému působení na božstvo. Opíraje se o Iamblichovo odůvodnění polyteismu zavedl císař **Julian Apostata** (332-363) za své ani ne dvouleté vlády helénské náboženství jako státní a přednostní, což se nestalo sice bez ostrých zákroků, ale nikoli s takovými ukrutnostmi, z jakých ho obviňovali křesťané.

Ještě důsledněji a uměleji než Iamblichos rozčleňuje jednotlivá jsoucná a třídí podle toho božstva představitel školy athénské **Proklos** (410-485). Vzniká mu stupnice Prájedno — henady (božstva) — inteligibilno — inteligibilní intelektuálno — intelektuálno — duševno atd. Vypracovává nejdůsledněji triadický postup, podle kterého vytvářené jsoucnó jest podobno vytvářejícímu, majíc s ním něco společného a něco různého, proto jako totožné v něm zůstává, jako různé z něho vychází a ježto směřuje k dobru, se k němu opět vrací. **Damaskios** pak dokonce popírá možnost pochopit rozumem prabytost a její výtvoř, postupujeme jen analogiemi, a končí v entusiastickém uctívání, v mystice. Škola zanechala četné komentáře.

Na rozdíl od těchto škol vrací se škola **alexandrinská** (v L asi 400-650) k původní jednodušší soustavě metafysické a také extase pozbývá pro ni svého významu jako vrchol poznání a mravního

úsilí. Její stoupenci věnují se převážně vědám odborným, zvláště matematickým a přírodním, a dále komentují Platona a ještě více Aristotela. Toto přiklonění k Aristotelovi má svou příčinu také v tom, že tato škola ustupuje od názorů a snah polyteistických a blíží se křesťanství, což nebylo bez vlivu katechetské školy alexandrijské. Někteří její členové stávají se křesťany, jako **Synesios** z Kyreny, od 411 biskup v Ptolemaidě, **Ioannes Filoponosaj**. Tak pozbývá tato škola svého vyhraněného filosofického rázu a stává se „neutrálním filosofickým vzdělávacím ústavem“. Šíří svůj vliv i na jiné školy, např. na byzantskou, kam byl z ní povolán **Stefanos** z Alexandrie, horlivý vykladač a propagátor Platona.

Patřili k této skupině dále krásná a duchaplná vykladačka Platonovy filosofie **Hypatia**, ukrutným způsobem usmrčená r. 415 od poštvaneého davu křesťanského, **Hierokles** z Alexandrie (O prozřetelnosti a osudu), v jehož pojetí osud ztrácí svoji nezměnitelnost, lékař, přírodovědec a technik **Asklepiodotos** z Alexandrie, **Nemesios**, biskup ve Foinicii (O lidské přirozenosti) aj.

Novoplatonismus pronikal i do latinské literatury, ovšem hlavně komentáři, překlady (např. Timaia, který se stal středověkým katechismem přírodovědy) a zpracováním latinské filosofické literatury a tím vnášel filosofii do křesťanského středověku. Hlavním představitelem tohoto latinského novoplatonismu, smíšeného zejména se stoicismem, jest Anicius Manlius Severinus **Boëthius** (asi 480 - 525), „poslední Říman a první scholastik“, křesťan a pisatel několika pojednání teologických a četných logických, matematických a músických, ale nejznámější svým překladem Aristotelových Kategoríí a O větě a Porfyriova Úvodu a spisem *De consolacione philosophiae* (O útěše filosofie), jež napsal ve vězení, kam byl uvržen byv jako stoupenec římské národní strany, usilující o osvobození z gótského panství, obviněn ze zrady proti Theodorichu Velkému, který jej dříve vyznamenával počtami a jmenoval konsulem. Byl pak za hrozných muk popraven. Jeho spis neukazuje křesťana, nýbrž jest odleskem antické filosofie, zejména novoplatonské a stoické.

Sem bývá také pro myticko- alegorizující formu svého výkladu řazen **Martianus Capella**, pisatel encyklopedie sedmi svobodných umění asi z 1. 410-439 *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (O sňatku Filologie a Merkuria), ve středověku velmi užívané.